

NAKŞİBENDİYYE

bandis in the Ottoman World, 1450-1700, Albany 2005; A. Papas, *Soufisme et politique entre Chine, Tibet et Turkestan*, Paris 2005; Ömer Yılmaz, *İbrahim Kurani*, İstanbul 2005; Butros Abu-Manneh, "The Naqshbandiyya - Mujaddidiyya in the Ottoman Lands in the Early 19th Century", *WI*, XXII (1982), s. 1-36.

HAMİD ALGAR

Âdâb ve Erkân. Nakşibendiyye'de tasavvufî eğitimin önde gelen ilkeleri on bir temel ifade edilmiştir. Müridin günlük hayatta ve zikir esnasında riayet etmesi gereken ilkeler Nakşibendî literatüründe "kelimât-ı kudsiyye" adıyla anılır. İlk sekizinin Abdülhâlik-i Gucdüvânî tarafından belirlendiği kabul edilen bu on bir ilke şunlardır: Her nefes alışverişte bilinçli olmak (hûş derdem), yürürken öne bakmak (nazar ber-kadem), kötü huylardan iyi huylara doğru yolculuk (sefer der-vatan), toplum içinde yalnız, halk içinde Hak ile olmak (halvet der-encümen), Allah'ı zikretmek (yâd kerd), nefesi tutarak icra edilen kelime-i tevhid zikrinde nefesi salarken, "İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî" demek (bâz geşt), kalbi dünyevî düşüncelerden korumak (nigâh dâşt), Allah'ı daima hatırlamak (yâd dâşt), içinde bulunulan halin bilincinde olmak (vukûf-i zamânî), zikri belli sayıya riayet ederek icra etmek (vukûf-i adedî), zikir esnasında kalbe teveccüh edip zikrin mânasının bilincinde olmak (vukûf-i kalbî). Son üç ilkenin kelimât-ı kudsiyyeye ne zaman dahil edildiği belli değildir. XIX. yüzyıl ve sonrasında yazılan bazı eserlerde bu üç ilkenin Bahâeddin Nakşibend tarafından konulduğu öne sürülmüş ve bu bilgi diğer eserlere de intikal etmiştir. Vukûf-i adediyyi Gucdüvâ-

Nakşî şeyhi
kıyafeti
(İstanbul
Belediyesi
Müzesi)

nî'ye Hızır'ın öğrettiği şeklindeki rivayet dikkate alındığında bunların Bahâeddin Nakşibend'den çok önce Hâcegân tarikinde biliniyor uygulandığı anlaşılır. Ayrıca Nakşibend'in, zikri belli sayıda icra etmeyi gerekli görmediği bilindiğine göre bu ilkelere onun tarafından ortaya konulduğunu söylemek oldukça güçtür.

Sohbet, ilk dönem Nakşibendiliğinde seyrü sülûkün en önemli unsurlarından biridir. Bahâeddin Nakşibend'in sohbetinde bulunmuş olan Salâh b. Mübârek el-Buhârî onun, "Tarikimiz sohbet tarikidir" şeklindeki sözünü nakleder. Müridlerinden Muhammed Pârsâ'nın da, "Namazın kazâsı olur ama sohbetin kazâsı olmaz" dediği kaydedilir.

Nakşibendiyye'ye intisap eden müride intisap sırasında şeyh ya da onun yetki verdiği kişi her gün icra edeceği zikirleri öğretir. Tarikatın bazı kollarında farklı uygulamalar bulunmakla birlikte genellikle zikrin hafif olarak icra edilmesi esastır. Nakşibendlik'te "ism-i zât zikri" ve "nefî ü isbât zikri" adı verilen başlıca iki tür zikir vardır. İsm-i zât zikrinde "Allah" ismi mürşidin tavsiyesine göre günde bin veya birkaç bin defa tekrarlanır. Mürid zikir esnasında "beş latife" (letâif-i hamse) üzerinde yoğunlaşır. Önce göğsün sol tarafında ve sol memenin altında olduğu kabul edilen "kalp latifesi"ne yönelerek zikre başlar, kalbi de zikrin lezzetini hissedip zikre iştirak eder hale gelince kalbin yanı sıra sağ memenin altında olduğu kabul edilen "ruh latifesi"ne yoğunlaşarak zikre devam eder. Ruh da zikre iştirak edince bunlara sırasıyla sol memenin üstündeki sır, sağ memenin üstündeki "hafî", göğsün ortasındaki "ah-fâ" zikirleri eklenir. Letâifin yerleri konusunda farklı görüşler öne sürülmüşse de genel kabul gören diziliş bu şekildedir. İki kaş arasında bulunduğu kabul edilen nefsin de zikre katılmasından sonra bütün beden zikretmesi sağlanır. Buna "sultânü'l-ezkâr" veya "zikri-sultânî" adı verilir.

Daha sonra nefyü isbât zikrine geçilir. Bu zikirde kelime-i tevhid nefes tutularak ve genelde üç aşamada okunur. "Lâ" derken tutulan nefes göbük altından başa çekilir, "ilâhe" derken sağ omuza indirilir, "il-lallah" derken göğsün solunda bulunan kalbe vurulur. Bu zikrin icrasında nefesin tutulması bazı âlimlerle Kübreviyye tarikatı mensuplarınınca eleştirilmiştir. Nefyü isbât zikrinin gayesi nefsin kötü arzularını yok etmek ve letâifî fenâ haline ulaştırmaaktır. Letâif fenâ haline ulaşınca arşın üzerindeki asıllarına yükselir. Bu asıllarda-

Bir Nakşibendî
dervîşi tasvîri
(Ankara
Millî Ktp.,
Album,
nr. 554, s. 105)

ki yolculuğunu tamamlayan letâifin imkân dairesindeki yükselişini bitirdiğine ve sâlikin velâyet-i suğrâ mertebesine ulaştığına inanılır. Ardından sâlik seyrü sülûkünü velâyet-i suğrâ dairesinde sürdürür. Bunu velâyet-i kübrâ, velâyet-i ulyâ, kemâlât-ı nübüvvet, kemâlât-ı risâlet, kemâlât-ı ülü'l-azm dairesinin seyri takip eder.

İsm-i zât ve nefyü isbât zikirlerinden sonra belli âyet ve kavramların derinlemesine tefekküründen ibaret olan murakabe devresine geçilir. Murakabe, feyzin Allah'ın zâtından sâlikin letâifine gelişini beklemek ve düşünmektir. Birinci murakabe olan "murâkabe-i ahadiyyet"te ihlâs sûresi bağlamında bütün kemal sıfatlarına sahip ve noksan sıfatlarından uzak olan Allah isminin mânası tefekkür edilir ve feyzin bu mertebeden sâlikin kalp latifesine geldiği düşünülür. Bu murakabe, imkân dairesinin seyri esnasında ism-i zât ve nefyü isbât zikirlerinden sonra yapılır. Velâyet-i suğrâ mertebesinde yapılan ikinci murakabe "murâkabe-i maiyyet" denir. Burada, "Her nerede olursanız O (Allah) sizinle beraberdir" âyetinin (el-Hadîd 57/4) anlamı üzerinde derinlemesine düşünülür. Velâyet-i kübrâ mertebesinin başlangıcında yapılan "murâkabe-i akrabiyyet"te ise "Ve biz ona (insan) şah damarından daha yakınız" âyeti (Kâf 50/16) tefekkür edilir. Dördüncü murakabe olan "murâkabe-i muhabet"te velâyet-i kübrâ mertebesinin ilerleyen aşamalarında başlanıp velâyet-i ulyâ mertebesinin sonuna kadar icra edilir. "Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler" (el-Mâide 5/54) bu murakabenin âyetidir. Beşinci murakabe "murâkabe-i zât-ı baht" olup kemâlât-ı nübüvvet mertebesinde ve sonraki bütün mertebelerde yapılır. Allah'ın zâtını (zât-ı baht) düşünmek zor bir iş olduğu için bazı Nakşibendî kollarında bu son murakabe icra edilmez. Murakabeleri hakkıyla tamamlayan ve yukarıda anılan yedi dairenin yanında diğer

on dairenin de mertebelerini aşan sâlik seyrü sülûkünü tamamlamış sayılır. Murakabelerde bazı âyetlerin tefekkür edilmesi ve on yedi mertebenin aşılması usulü Nakşibendîliğin Müceddidiyye kolunun kurucusu İmâm-ı Rabbânî tarafından temellendirilip bu kola mensup bazı şeyhlerce sistematik hale getirilmiştir.

Nakşibendiyye seyrü sülûkünde önemli unsurlardan biri de râbitadır. Tasavvufîta genel bir ilke olan şeyhi sevme ve onu örnek alma prensibi zamanla Nakşibendiyye'de şeyhin sûretini düşünme, onların ifadesiyle râbita uygulamasına dönüşmüş olmalıdır. Râbitanın gayesi kalbi dünyevî düşüncelerden temizlemek, mürşidin ruhaniyetinden feyiz almak ve gıyabında onunla mânevî beraberlik tesis etmek şeklinde açıklanmaktadır (bk. RÂBITA).

Nakşibendîlik'te topluca icra edilen zikre "hatm-i hâcegân" ismi verilir. Adına ilk defa XVI. yüzyılda bazı Nakşibendî metinlerinde rastlanan bu uygulamanın ne zaman başladığı bilinmemektedir. Anlaşıldığı kadarıyla önceleri, istenen bir işin gerçekleşmesi veya bir musibetin giderilmesi amacıyla ihtiyaç duyulduğunda yapılan bu âyin XVIII. yüzyıldan itibaren periyodik hale getirilmiş, haftada bir ya da iki defa icra edilmeye başlanmış ve farklı şekillerde uygulanmıştır. Meşhur hatm-i hâcegân usulü şudur: Yedi Fâtiha sûresi, yüz salavât, yetmiş dokuz İnşirâh sûresi, bin bir İhlâs sûresi, yedi Fâtiha, yüz salavat. Bunlar zikre katılan kişilere belli miktarlarda taksim edilir ve alçak sesle okunduktan sonra dua yapılır (bk. HATM-i HACEGÂN). Tarikatın bazı kollarında farklı uygulamalar olmakla birlikte halvet uygulamasına ve mûsiki dinlemeye (semâ) genellikle ilgi gösterilmemiştir.

İki seyyfi tac

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Ahmed el-Buhârî, *Meslekü'l-ârifin*, İÜ Ktp., FY, nr. 185, vr. 87^b; Muhammed Pârsâ, *Tuhfetü's-sâlikin*, Delhi 1970, s. 119; Ubeydullah Ahrâr, *Fıkârât*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2143, vr. 24^a, 42^{a-b}, 83^a, 99^b; Ali b. Hüseyin Safî, *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât* (nşr. Ali Asgar Muñiyân), Tahran 2536 şş./1977, I, 38-40, 43-50, 112-113, 162, 164; Ahmed el-Kâsânî, *Âdâbü's-sâlikin*, İÜ Ktp., FY, nr. 649, vr. 46^b; Tâceddin b. Zekeriyâ en-Nakşibendî, *Câmi'u'l-fu'âd*, İÜ Ktp., AY, nr. 5490, vr. 19^a, 21^a; Ahmed Sirhindî, *Mebde' ü Me'âd*, Karaçi 1968, s. 60; a.mlf., *Ma'ârif-i Ledünniyye*, Karaçi 1388/1968, s. 48; Muhammed Ma'sûm Sirhindî, *Mektûbât-ı Ma'sûmiyye*, Karaçi 1976, II, 193-197; Mîr Muhammed Nu'mân Bedahşî, *Risâle-i Sülûk* (nşr. Gulâm Mustafa Hân), Karaçi 1969, s. 7; Murad Buhârî, *Mektûbât*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 1838, vr. 40^b-41^a; Nâimullah Behrâicî, *Me'mûlât-ı Mazhariyye*, Kanpur 1275, s. 71-72; Senâullah Pânîpetî, *İrşâdü't-tâlibin*, Delhi 1899, s. 45-46; Abdullah ed-Dihlevî, *Mekâtib-i Şerife*, İstanbul 1992, s. 157, 175-176, 206-208; Hâlid el-Bağdâdî, *Buğyetü'l-vâcid* (der. Muhammed Es'ad Sâhibzâde), Dımaşk 1334/1916, s. 149; Ebû Saïd Fârûkî, *Hidayetü't-tâlibin* (nşr. Gulâm Mustafa Hân), Karaçi 1385/1965, s. 18-108; Ahmed Saïd Müceddîdî, *Erba'u enhâr*, Delhi 1311, s. 4-8; Muhammed b. Abdullah el-Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, Kahire 1303/1886, s. 42; Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend: Hayatı, Görüşleri, Tarihî Katkı*, İstanbul 2002, s. 297-338; a.mlf., *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî: Hayatı, Eserteri, Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul 2005, s. 52-79.

NECDET TOSUN

NAKŞİDİL SULTAN

(ö. 1817)

Sultan II. Mahmud'un annesi.

Osmanlı tarih kaynaklarında adı genellikle Nakşidil şeklinde verilmekle birlikte bazı arşiv belgelerinde, mühründe ve mezar kitâbesinde Nakşî, Nakşî Kadın olarak geçer. Kimliği ve saraya getirilişi hakkındaki romantik hikâyelerin aksine onun I. Abdülhamid'in kız kardeşi Büyük Esmâ Sultan'ın câriyelerinden olduğu yeni bir belgeden anlaşılmaktadır. Düzenli olarak misafirliğe gittiği kız kardeşinin sarayında I. Abdülhamid'in dikkatini çektiği ve daha sonra buradan Topkapı Sarayı'na alındığı bilinmektedir. XVIII. yüzyılda hareme getirilen câriyelerin büyük bir kısmı gibi Kafkas kökenli olması muhtemeldir. Onun 1776'da doğan ve 1788'de Nantes'da bulunduğu bilinen, hakkında sonradan pek çok haber, makale, roman yazılan, sinema-televizyon filmleri çevrilen, Fransız kraliyet ailesine mensup Aimée du Buc de Rivery olduğu bilgisi doğru değildir. Nakşidil'le ilgili bir efsanenin hâlâ sürdürülmesinde diplomatik ve politik amaçlar yanın-

da cazip romantik hikâyeye merakı da öne çıkmaktadır.

I. Abdülhamid'in yedinci kadinefendisi olan Nakşî Kadın'ın dünyaya getirdiği ilk çocuğu 25 Zilkade 1197'de (22 Ekim 1783) doğan Şehzade Murad Seyfullah'tır (TSMA, D. nr. 6364; BA, KK, nr. 5253, vr. 51^a). Şehzade Murad 10 Rebüülâhir 1198'de (3 Mart 1784) çiçek hastalığından ölünce ona ait yiyecek içecek maddeleri tahsisatı padişahın isteği üzerine kesilmeyerek annesine devredildi. Nakşidil'in ikinci çocuğu olan Şehzade Mahmud'un doğum tarihi 13 Ramazan 1199 (20 Temmuz 1785) olup ancak yedi ay kadar yaşayacak son çocuğu Sâliha Sultan ise 6 Safer 1201'de (28 Kasım 1786) dünyaya gelmiştir (TSMA, D. nr. 70, vr. 48^b; nr. 6364).

Hayatı hakkında aktarılan bilgiler son derece sınırlıdır. Bunlar da onun, oğlu Şehzade Mahmud ile birlikte Beşiktaş Sahilsarayından Topkapı Sarayı'na geliş-gidişleri vesilesiyledir. Konuyla ilgili yazışmasında I. Abdülhamid ondan oğlu dolayısıyla "vâlide-i muhteremeleri" diye söz etmektedir. İki saray arasındaki bu nakiller sırasında padişah ve diğer saray halkından önce hareket etmesi, onun ayrıcalıklı bir konumda olduğuna ve "gözde" kimliğiyle tanındığına dair rivayetleri güçlendirir.

I. Abdülhamid'in 11 Receb 1203'te (7 Nisan 1789) vefatından bir hafta sonra mütat üzere, özellikle erkek çocuk sahibi olan diğer kadinefendiler gibi Topkapı Sarayı'ndan Beyazıt'taki Eski Saray'a taşındı (BA, KK, nr. 7252, vr. 1^a). "Vâlide-i Şehzâde Mahmûd" olarak kayıtlarda geçen Nakşî Kadın'a verilen yiyecek içecek maddelerinin çeşit ve miktarı gibi birtakım bilgiler dışında onun Eski Saray'daki günlerine dair farklı bir mâlûmat yoktur. Üvey oğlu Sultan IV. Mustafa'nın 21 Rebüülevvel 1222'de (29 Mayıs 1807) tahta çıkışından üç hafta sonra günlük / haftalık bazı tahsislerine zam yapıldığı tesbit edilir. III. Selim'in katledildiği ve Şehzade Mahmud'un hayatının kaçırılarak kurtarıldığı günlerde de yine Eski Saray'da idi. Topkapı Sarayı'nda ve olayların içinde bulunduğu dair bilgiler ve yorumlar yanlıştır. Bu yıllarda Nakşî Kadın'ın aylık ve yıllık gelir kaynakları arasında üç çiftliğiyle Fâtih Camii yakınındaki Taşçılar Hanı bulunmaktaydı (TSMA, D. nr. 9506/1; E. nr. 8682/1-2).

Nakşidil, oğlunun 4 Cemâziyelâhir 1223'te (28 Temmuz 1808) cülûsu ile birlikte Vâlide Sultan "Mehd-i ulây-ı saltanat-ı seniyye" oldu. 15 Cemâziyelâhir'de (8 Ağustos) Vâlide Alayı ile Eski Saray'dan Topka-